ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Павленко Надії Леонідівни

«ФЕНОМЕН ЛЮБОВІ В БУТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ І МОЖЛИВОСТІ ЇЇ АКТУАЛІЗАЦІЇ: ГЕНДЕРНІ Й ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ВИМІРИ»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

галузь знань 03 - Гуманітарні науки, спеціальність 033 - Філософія

Сучасні соціально-антропологічні трансформації, що супроводжуються втратою ціннісних орієнтирів, зростанням екзистенційної тривоги, викликами штучного інтелекту, кризою гендерної ідентичності, трагічними реаліями російсько-української війни, актуалізують філософське звернення до феномену любові, який перестає бути лише приватним почуттям, а постає як фундаментальний екзистенціал, здатний виступити світоглядною основою для єдності, людяності та цивілізаційної суб'єктності. Саме тому дисертаційне дослідження Н. Л. Павленко, що присвячено філософському аналізу феномену любові в контексті екзистенціальних та гендерних вимірів є своєчасним й соціально значущим. Актуальність цієї роботи також зумовлена недостатньою розробленістю питання актуалізації любові як свідомого ціннісного зусилля людини, здатного протистояти дегуманізуючим тенденціям сучасності, зокрема в умовах війни, цифровізації та глобальних цивілізаційних зсувів.

Для розкриття означеної проблематики авторка обґрунтовано застосовує методологічний інструментарій, до якого поряд із герменевтичним і компаративним методами долучає гуманістичний психоаналіз, персоналізм, метаантропологію та андрогін-аналіз. Така методологічна стратегія дозволяє комплексно дослідити феномен любові в історико-філософському, екзистенціальному, гендерному та культурному вимірах та створити цілісну концептуальну модель її актуалізації в бутті сучасної людини.

У Вступі робота обґрунтовано актуальність теми, наведено ступінь розробленості проблеми і зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження логічно узгоджені між собою та відповідають обраній темі, яка послідовно розкривається через три розділи дисертації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження феномену любові в бутті людини» авторка здійснює аналіз підходів до осмислення любові в історії західної та української філософії, а також у психоаналітичній традиції. Дисертантка переконливо демонструє багатовимірність феномену любові – від платонівської концепції до персоналістських, екзистенційних і гуманістичних концепцій. Авторка спирається на ґрунтовну джерельну базу, що включає як класичні праці, так і дослідження сучасних західних та українських філософів. Вагомою є аргументація на користь вибору методологічного інструментарію дослідження із зосередженням на метаантропології та андрогін-аналізу (с. 60-66), як таких, що дозволяють подолати редукцію любові до суто біологічного чи соціального феномену та розкрити її як екзистенціал людського буття. Доречним є підрозділ 1.4 із обґрунтуванням понятійного апарату дослідження, зокрема заслуговує на увагу розшифровка терміну «актуалізація любові» (с. 70-72). А також слід підкреслити виділення концепту "гендерного партнерства" (с. 73), що є важливим у контексті дослідження актуалізації любові в житті сучасної людини.

У другому розділі «Метаантропологічні виміри феномену любові» досліджується любов у буденному, граничному та метаграничному вимірах буття людини. Авторка послідовно показує, що любов не є стихійною емоцією, а постає результатом свідомої актуалізації – морального вибору, ціннісного спрямування і співтворчого зусилля. Особливої уваги заслуговує аналіз трансформації любові в метаграничному бутті (підрозділ 2.3), де вона набуває рис відповідальності, свободи і духовної зрілості, долаючи обмеженість суто романтичного чи утилітарного розуміння.

У третьому розділі «Актуалізація любові в бутті сучасної людини» дисертантка зосереджується на специфіці світогляду сучасної людини та

можливостях актуалізації любові в умовах цивілізаційних викликів. Переконливо показано зв'язок любові з розвитком людяності, партнерства, толерантності та співтворчості. Значущим є звернення до практик філософської арт-терапії, філософського психоаналізу, андрогін-аналізу та гуманістичної педагогіки як способів практичної реалізації концепції актуалізації любові. Окремої уваги заслуговує підрозділ 3.3, присвячений актуалізації любові в контексті захисту і розвитку цивілізаційної суб'єктності України, де любов постає як ціннісна основа відповідальності, солідарності й гуманістичного патріотизму.

Варто відзначити, по-перше, послідовність та ґрунтовність застосування андрогін-аналізу, метаантропології та філософської арт-терапії. Виміри метаантропологічного підходу (буденне, граничне, метагранічне буття), що зазначені у першому (теоретико-методологічному) розділі з методичною послідовністю та обґрунтованістю розгортаються у другому розділі. Поставлене у Вступі завдання: «розкрити можливості філософської арт-терапії» (с. 22) блискуче розкривається протягом всієї роботи, демонструючи філософську арт-терапію в «дії». Авторка, влучно зазначаючи, що філософське мистецтво «допомагає через сюжетні лінії та художні образи осмислити проблематику моральних дилем» (с. 165), майстерно ілюструє основні ідеї роботи на прикладі зразків світового та українського мистецтва. По-друге, на увагу заслуговує і запропонований концепт «культури любові», що відображає погляди певної спільноти в історично-епохальному розрізі на взаємодію пари як в романтичних стосунках, так і в шлюбно-сімейній площині (с. 7).

Усі положення дисертації є оригінальними, науково обґрунтованими та логічно завершеними. Основні результати дисертації достатньою мірою представлені у 12 публікаціях, серед яких 4 статті у фахових виданнях України, 2 статті в іноземних виданнях та тези доповідей на міжнародних конференціях. Анотація відповідає змісту дисертації. Отже, робота є вагомим внеском у філософську антропологію та філософію культури.

Водночас, відзначаючи високий науковий рівень роботи, вважаємо за потрібне висловити наступні **зауваження та дискусійні питання:**

1. Методологічний арсенал роботи, в якій досліджується «феномен любові», потребує більшої уваги до використання феноменологічного методу. І хоча авторка спирається на ідеї таких феноменологів, як М. Шелер (с. 43, 61, 169), Е. Левінас (с. 116), Д. Гільдебранд (с. 118), проте не акцентує уваги на феноменологічному методі і не зазначає його у переліку теоретико-методологічних основ дослідження (с. 23).

2. У першому розділі, який присвячено теоретико-методологічним основам дослідження, авторці доцільно було б зосередитися на розгляді стану питання в історії екзистенціальної і гендерної філософії (які виступають підґрунтям для провідних вимірів роботи). Хоча у подальших розділах дисертантка спирається на класика екзистенціальної думки К. Ясперса і попередницю гендерної теорії С. де Бовуар, проте доречним було також долучити до аналізу роботи С. К'єркегора, Ж.П. Сартра, А. Камю, Г. Марселя, П. Тілліха, Дж. Батлер, Л. Ірігарей.

3. Слід вказати на дещо поверхневий огляд середньовічного розуміння любові. На його початку авторка відштовхується від тези дослідника В. Шестакова, що у християнських авторів концепція еросу змінюється на концепцію агапе / карітас і пише, що «під впливом християнства концепція еросу набуває нових рис і переходить *у* концепцію агапе» (с. 36). Враховуючи схожість понять агапе і карітас (с. 37), дисертантка відмічає, що: «моральна сторона любові настільки підноситься в добу Середньовіччя, що починає витісняти не лише еротичну та естетичну сторони, але й часом особистісну, і тому замість ероса приходить карітас як співчуття і обов'язок» (с. 36). Далі, аналізуючи доробок Фоми Аквінського (с. 37-39), вона робить висновок: «У пізньому Середньовіччі Ф. Аквінський знову звертає увагу на особистісний аспект, інтегруючи ерос і карітас» (с. 184)».

Зауважимо, що твердження, про перехід концепції еросу у концепцію агапе, а також про інтеграцію еросу і карітасу лише у пізньому Середньовіччі є вельми суперечливими, так як у працях великої кількості християнських мислителів і отців

Церкви, починаючи від III і по XIV ст. (Ориген, Григорій Ніський, Іоанн Златоуст, Діонісій Ареопагіт, Іоанн Лествичник, Максим Сповідник, Іоанн Скот Еріугена, Симеон Новий Богослов, Григорій Палама, Микола Кавасила) поряд із концепцією агапе зустрічається чітко виражена концепція еросу, переосмисленого в рамках християнського світогляду (що було обґрунтовано в дослідженнях О.М. Шаталович). Крім того, дещо спрощеним виглядає ілюстрація тисячолітньої традиції розуміння любові у Середньовіччі на прикладі однієї персоналії Фоми Аквінського (для порівняння, під час розгляду філософського осмислення любові в Античності, дисертантка спирається щонайменше на три персоналії, аналогічно як і у Новому часі). Тому, поряд із міркуваннями представника зрілої схоластики доречно було б залучити до розгляду також розуміння любові у представників патристики (наприклад, Августина) і середньовічної містики (наприклад, Бернарда Клервоського).

4. Дискусійне питання викликає також визначення любові та виокремлення її структурних компонентів. Авторка у першому розділі зазначає, що у дослідженні «приділяється увага саме особистісному аспекту любові» (с. 68) і дає таке визначення: «любов визначається у дослідженні як екзистенціал, що спрямовує двох особистостей не тільки до тілесно-чуттєвого, але і ціннісно-світоглядного та співтворчого єднання» (с. 68). Проте далі по тексту можна неодноразово зустріти використання терміну любов у більш вузьких або широких значеннях, зокрема: любов до себе (с. 181), любов до блага (с. 190), любов до Батьківщини (с. 181), любов до світу, до всього людства (с. 107). Вказані значення, як на наш погляд, складно уміщуються у надане у першому розділі визначення, яке прив'язано до двох особистостей. Можливо авторці потрібно було б зробити декілька визначень (широке, вузьке) або певну класифікацію. Також дисертантці доречно було звернути більше уваги на опис структурних компонентів любові. Дві «сторони любові» (ерос і карітас), які вона виділяє (с. 4), бажано було краще, як на наш погляд, співвіднести / ув'язати із концептом дружби / філії, враховуючи, що в тексті авторка неодноразово згадує про важливість врахування дружби / філії у розумінні любові (с. 35, с. 118).

Проте зазначимо, що висловлені зауваження та дискусійні питання не є визначальними і не знижують наукової новизни, практичної значимості результатів та загальної високої оцінки дисертаційного дослідження, а здебільшого окреслюють перспективу розвитку подальших досліджень.

У цілому дисертація Павленко Надії Леонідівни «Феномен любові в бутті сучасної людини і можливості її актуалізації: гендерні й екзистенціальні виміри» є завершеною, самостійною, актуальною та науково значущою працею, що має наукову новизну, практичну цінність, вирішує важливі завдання сучасної філософії і відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в п. 6 - 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами). Отже, її авторка - Павленко Надія Леонідівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії, галузь знань 03 - Гуманітарні науки, спеціальність 033 - Філософія.

Офіційний опонент,
доктор філософських наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри філософії
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара Олександр ШАТАЛОВИЧ

Підпис О.М. Шаталовича засвідчую
Учений секретар
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара Тетяна ХОДАНЕН